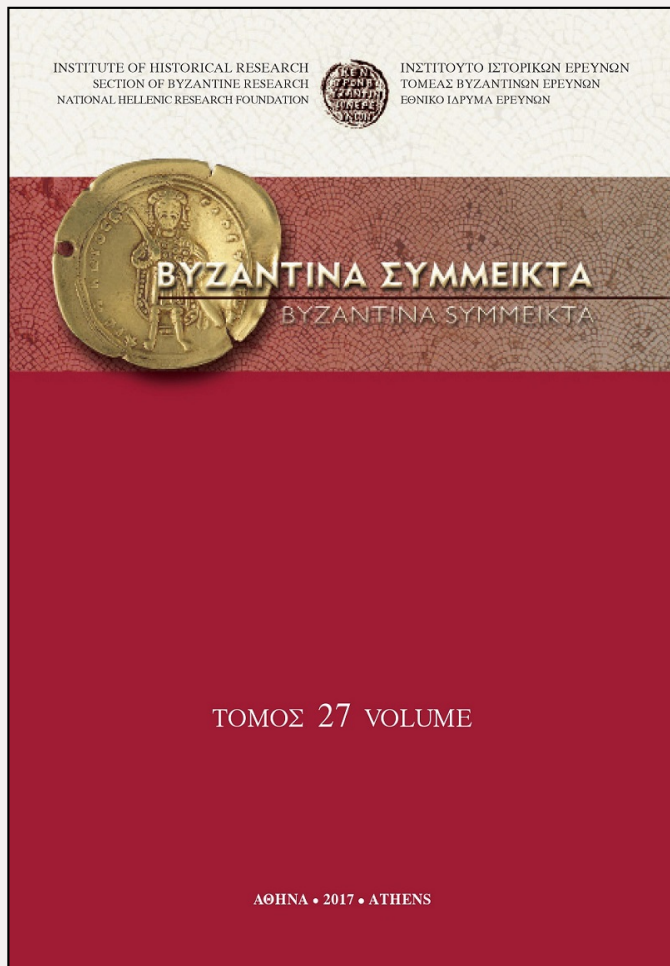


## Byzantina Symmeikta

Vol. 27, 2017



**Βιβλιοκρισία: O. DELOUIS – A. COUDERC – P. GURAN (επιμ.), Héritages de Byzance en Europe du Sud-Est à l'époque moderne et contemporaine (Mondes Méditerranéens et Balkaniques, no 4), École Française d'Athènes, Αθήνα 2013, 528 σελ. ISBN 978-2- 86958-253-8**

ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ Γιώργος ΙΙΕ/ΕΙΕ, Τομέας Βυζαντινών  
Ερευνών Βασ.  
Κωνσταντίνου 48, 11635  
Αθήνα

<https://doi.org/10.12681/byzsym.15831>

Copyright © 2018 Γιώργος ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ



### To cite this article:

ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ, Γ. (2018). Βιβλιοκρισία: O. DELOUIS – A. COUDERC – P. GURAN (επιμ.), Héritages de Byzance en Europe du Sud-Est à l'époque moderne et contemporaine (Mondes Méditerranéens et Balkaniques, no 4), École Française d'Athènes, Αθήνα 2013, 528 σελ. ISBN 978-2- 86958-253-8. *Byzantina Symmeikta*, 27, 459-465. doi:<https://doi.org/10.12681/byzsym.15831>

O. DELOUIS – A. COUDERC – P. GURAN (επιμ.), *Héritages de Byzance en Europe du Sud-Est à l'époque moderne et contemporaine* (Mondes Méditerranéens et Balkaniques, n° 4), École Française d'Athènes, Αθήνα 2013, σσ. 528. ISBN 978-2-86958-253-8

Συστατικό στοιχείο της Ευρώπης, το Βυζάντιο δηλώνει την παρουσία του, κατά τα νεότερα και σύγχρονα χρόνια, στο νοτιοανατολικό τμήμα της Γηραιάς Ηπείρου, αλλά και ευρύτερα, «σαν ένα γεωλογικό στρώμα του οποίου τμήματα έρχονται κατά διαστήματα στην επιφάνεια του εδάφους», κατά την εύστοχη παρομοίωση των Olivier Delouis, Anne Couderc και Petre Guran («Introduction », σσ. 11-14), επιμελητών του πλούσιου αυτού συλλογικού τόμου. Δεν πρόκειται ωστόσο για μια κληρονομιά παγιομένη, αλλά για ένα ζωντανό «παρελθόν» το οποίο αναπλάθεται, μεταμορφώνεται, ανανοηματοδοτείται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, το οποίο επισημαίνουν οι επιμελητές της έκδοσης στην κατατοπιστική εισαγωγή τους, η διαγραφή βασικών γνωρισμάτων του Βυζαντίου (αυτοκρατορική ιδέα, πολυπολιτισμικός χαρακτήρας) υπέρ της εθνικής ιδεολογίας των ορθόδοξων κρατών κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα.

Τις ποικίλες αυτές αναπαραστάσεις του βυζαντινού παρελθόντος, ιδιαίτερα τις προσλήψεις του από τους λογίους, διερευνούν οι 28 μελέτες τις οποίες συγκεντρώνει η εν λόγω έκδοση. Οι περισσότερες από τις μελέτες αποτέλεσαν τις ανακοινώσεις του Συνεδρίου «Η παρουσία του Βυζαντίου στη Νοτιοανατολική Ευρώπη στη νεότερη και σύγχρονη εποχή» (Αθήνα, 22-24 Σεπτεμβρίου 2008), το οποίο διοργανώθηκε από την École Française d'Athènes, το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών και το Institut Français d'Athènes· επίσης, ο τόμος περιλαμβάνει και τρεις άλλες μελέτες, οι οποίες είχαν ανακοινωθεί στο Συνέδριο «When Culture Dreams Empire: “Byzantium” as Usable Past» του Πανεπιστημίου του Princeton (12 Μαΐου 2006). Μετά από την εισαγωγή των επιμελητών,

δημοσιεύεται επίσης το κείμενο της εναρκτήριας ομιλίας της Ελένης Αρβελέρ στο πρώτο συνέδριο («Conférence inaugurale – La présence de Byzance», σσ. 15-21). Η Αρβελέρ επισημαίνει βασικά στοιχεία του βυζαντινού πολιτισμού τα οποία διατηρήθηκαν στο πέρασμα του χρόνου και διαπιστώνει πρώτα απ' όλα ότι η σημερινή Ευρώπη αγνοεί τις οφειλές της έναντι του Βυζαντίου, μολονότι αυτό υπήρξε η πρώτη ευρωπαϊκή αυτοκρατορία, σύμφωνα με τον ορισμό της Ευρώπης από τον Paul Valéry.

Ας δούμε όμως επιγραμματικά τη θεματική του συλλογικού αυτού έργου. Ο Jack Faurey («Failed Nations and Usable Pasts: Byzantium as Transcendence in the Political Writings of Iakovos Pitzipios Bey», σσ. 23-44) μας παρουσιάζει, διαμέσου των πολιτικών έργων του Ιάκωβου Πιτζιπιού (1802-*ca* 1869), το όραμα μιας εφήμερης μυστικής εταιρείας των μέσων του 19ου αιώνα, της «Βυζαντινής Ενώσεως», μετέπειτα «Ανατολικής Χριστιανικής Εταιρείας». Αντίθετα από άλλες, σύγχρονες της εταιρείες και κινήματα, τα οποία αποσκοπούσαν στη διάσπαση της Εγγύς Ανατολής σε εθνικά κράτη, η «Βυζαντινή Ένωση» πρόσβευε ότι η Οθωμανική αυτοκρατορία ήταν συνέχεια της Βυζαντινής και ότι το Βυζάντιο θα έπρεπε να ανασυσταθεί ως μια πολυεθνική και πολύθρησκη αυτοκρατορία, όπου θα κυριαρχούσε η ελευθερία, η ισότητα και η αδελφότητα. Μεταγενέστεροι του Πιτζιπιού, οι Μανουήλ Γεδεών (1851-1943), Nicolae Iorga (1871-1940) και Steven Runciman (1903-2000), συνέβαλαν καθοριστικά με τα έργα τους στην ιστοριογραφική επανεκτίμηση του ρόλου του οικουμενικού πατριαρχείου μετά το 1453. Τη συμβολή αυτή των τριών ιστορικών αναδεικνύει ο Dan Ioan Mureşan («Revisiter la Grande Église: Gédéon, Iorga et Runciman sur le rôle du patriarcat œcuménique à l'époque ottomane », σσ. 45-61). Η Άλωση της Πόλης δεν προκάλεσε μόνο τον επαναπροσδιορισμό των σχέσεων της Εκκλησίας με την κοσμική εξουσία, αλλά τροφοδότησε για πολλά χρόνια και το συλλογικό υποσυνείδητο των χριστιανών, πράγμα που αποτυπώνεται στις διηγήσεις οι οποίες εξιστορούν την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς. Ενδεικτική είναι η διήγηση του θαύματος του θείκου φωτός στην Αγία Σοφία, την οποία καταγράφει η κύρια σλαβονική χρονογραφική πηγή του 16ου αιώνα για την Άλωση, έργο του Nestor Iskander. Ο Petre Guran («God Explains to Patriarch Athanasios the Fall of Constantinople: I. S. Peresvetov and the Impasse of Political Theology», σσ. 63-78) εξετάζει την προέλευση και τη σημασία αυτής της διήγησης, συσχετίζοντάς την με ελληνικές και δυτικο-ευρωπαϊκές διηγήσεις, καθώς και με μολδαβικές τοιχογραφίες.

Τα έργα εκκλησιαστικής τέχνης, όπως και τα λείψανα, ως φορείς της βυζαντινής κληρονομιάς συνέβαλαν επίσης στη διαμόρφωση της πολιτικής ιδεολογίας των ορθόδοξων κρατών της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης κατά τα νεότερα χρόνια. Ωστόσο, αυτό δεν έγινε με συστηματικό τρόπο, όπως αποδεικνύει η Vera Tchentsova («*Héritage de Constantinople ou héritage de Trébizonde ? Quelques cas de translation d'objets sacrés à Moscou au XVIIe s.*», σσ. 79-97), μελετώντας την περίπτωση της μεταφοράς στη Μόσχα, τον 17ο αιώνα, ιερών αντικειμένων συνδεδεμένων με τη δυναστεία των Μεγαλοκομνηνών, δηλαδή με μια άλλη αυτοκρατορία, εκείνη της Τραπεζούντας. Ανάλογη ιδεολογική χρήση των ιερών αντικειμένων έγινε και από τους σέρβους δεσπότες. Αυτήν, καθώς και γενικότερα τον ρόλο τον οποίο διαδραμάτισε το Βυζάντιο στην κατασκευή της σερβικής συλλογικής μνήμης από τον 15ο έως τον 19ο αιώνα, συνοψίζει η Smilja Marjanović-Dušanić [*Se souvenir de Byzance. Les reliques au service de la mémoire en Serbie (XVe-XIXe s.)*], σσ. 99-116]. Διαφορετική ήταν η πρόσληψη του Βυζαντίου από τους καλλιεργημένους κύκλους των Φαναριωτών οσποδάρων της Βλαχίας και της Μολδαβίας. Ο Andrei Pippidi («*Byzance des Phanariotes*», σσ. 117-129), εστιάζοντας την έρευνά του στα χειρόγραφα και έντυπα έργα των βιβλιοθηκών των παραδουνάβιων ηγεμονιών του 18ου αιώνα τα οποία περιλάμβαναν κείμενα της βυζαντινής γραμματείας, διαπιστώνει την ελάχιστη γοητεία την οποία ασκούσε το Βυζάντιο στους συγκεκριμένους κύκλους, μάλιστα συγκριτικά με την ελληνική αρχαιότητα. Εντούτοις, όπως προκύπτει από το άρθρο του Andrei Timotin [*«Prophéties byzantines et modernité roumaine (XVIIe-XIXe s.)*», σσ. 131-139], δεν ίσχυε το ίδιο με τα προφητικά κείμενα, τα βυζαντινά αλλά και τα μεταγενέστερα βυζαντινής έμπνευσης, τα οποία, από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα, καλλιεργούσαν στις ρουμανικές χώρες τις ελπίδες για την πτώση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Πάντως, η θεώρηση των Φαναριωτών οσποδάρων ως συνεχιστών του βυζαντινού πολιτισμού είναι προβληματική. Τις αδυναμίες του ιστοριογραφικού αυτού σχήματος, το οποίο καθιέρωσε ο N. Iorga, προβάλλει ο Radu G. Păun («*Byzance d'empereur et Byzance d'Église. Sur le couronnement des princes "phanariotes" à Constantinople*», σσ. 141-160), αναλύοντας το τελετουργικό της ενθρόνισης των Φαναριωτών ηγεμόνων στην Κωνσταντινούπολη.

Όμως, το Βυζάντιο δεν έπαψε να αποτελεί, κατά τα νεότερα και σύγχρονα χρόνια, ένα παρελθόν στο οποίο «κατέφυγε» κανείς για ποικίλους λόγους: Ο Ιωάννης Κυριακαντωνάκης («*Between Dispute and Erudition. Conflicting Readings of Byzantine History in Early Modern Greek Historical Literature*», σσ.

161-178) μας δίνει το παράδειγμα της ελληνικής ιστοριογραφίας των πρώιμων νεότερων χρόνων, η οποία αναζήτησε επιχειρήματα στη βυζαντινή περίοδο, ούτως ώστε να ερμηνεύσει τις σύγχρονές της εκκλησιαστικές έριδες· ενώ η Judith Soria («Les peintres du XVIIIe s. et la peinture paléologue: David Selenica et Denys de Fourna», σσ. 179-194) μας μεταφέρει στον χώρο της τέχνης και παρατηρεί τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους δύο ζωγράφοι του 18ου αιώνα, ο Δαβίδ ο Σεληνιτζιώτης και ο Διονύσιος ο εκ Φουρνά, μιμήθηκαν ομότεχνους τους της παλαιολόγειας περιόδου. Ωστόσο, τον επόμενο αιώνα, στην Αθήνα, μετά την ανακήρυξη της πόλης σε πρωτεύουσα του νεοιδρυμένου ελληνικού βασιλείου, η βυζαντινή τέχνη θα απαξιωνόταν και θα θυσιαζόταν στον βωμό της κλασικής αρχαιότητας. Την καταστροφή βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων της Αθήνας κατά τον 19ο αιώνα μας παρουσιάζει η Έφη Φ. Αθανασοπούλου («Byzantine Monuments and Architectural “Cleansing” in Nineteenth Century Athens», σσ. 195-218). Παρά την κυρίαρχη τότε αρχαιολατρεία και την απαξίωση του βυζαντινού πολιτισμού, όπως διευκρινίζει ο Μάριος Χατζόπουλος [«Receiving Byzantium in Early Modern Greece (1820s-1840s)», σσ. 219-229], σημαντικό μέρος της ελληνικής διανόησης, ήδη κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες ανεξάρτητου βίου, θα επαναφέρει στη συλλογική μνήμη τον θρήνο για την Άλωση της Πόλης και θα εντάξει στο ελληνικό πάνθεον βυζαντινούς ήρωες, θέτοντας τα θεμέλια της ρομαντικής ιστοριογραφίας. Την ένταξη του βυζαντινού παρελθόντος στην ελληνική ιστορία και τη σύνδεση των Νεοελλήνων με τους αρχαίους Έλληνες μέσω των Βυζαντινών θα καλλιεργήσουν έλληνες ιστορικοί μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Υπό αυτό το πρίσμα η Δέσποινα Χριστοδούλου («Making Byzantium a Greek Presence: Paparrigopoulos and Koumanoudes Review the Latest History Books», σσ. 231-247) εξετάζει κυρίως το έργο του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου (1815-1891). Η επανεκτίμηση του Βυζαντίου από την ελληνική ιστοριογραφία δεν ακολούθησε το ίδιο σκεπτικό καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Ο Ιωάννης Κουμπουρλής («Augustin Thierry et l’“hellénisation” de l’Empire byzantin jusqu’à 1853: les dettes des historiographes de la Grèce médiévale et moderne à l’école libérale française», σσ. 249-261) αποκαλύπτει τις επιρροές τις οποίες άσκησε στους έλληνες ιστορικούς έως το 1853 το έργο του Augustin Thierry (1795-1856) και ιδιαίτερα η προτεινόμενη από αυτόν διάκριση της ιστορίας των λαών σε ιστορία των κατακτητών και των κατακτημένων.

Η συμβολή του Βυζαντίου ήταν σημαντική στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας των βαλκανικών λαών. Ο Nicolae-Șerban Tanașoca («Byzance dans la

conscience historique des Roumains», σσ. 263-283) επισημαίνει τον καθοριστικό ρόλο του Βυζαντίου στη νομιμοποίηση των ρουμανικών μεσαιωνικών κρατών και στην οριστική ένταξη των Ρουμάνων στον ορθόδοξο χριστιανικό κόσμο· εντούτοις, όπως συμπεραίνει ο ίδιος, το βυζαντινό παρελθόν επανεκτιμήθηκε από τους ρουμάνους ιστορικούς κατά τον 20ό αιώνα, χάρη στο έργο του N. Iorga. Τον τρόπο με τον οποίο έγινε αποδεκτή η βυζαντινή κληρονομιά από τη σύγχρονη πολιτική σκέψη της Ρουμανίας, καθώς και τη σχετική επίδραση της Γαλλίας, αναλύει ο Gabriel Leanca («“Byzance” et la modernité roumaine: de la négation à la patrimonialisation sous l’influence française», σσ. 285-300). Κατά ανάλογο τρόπο, η Nadia Danova («L’image de Byzance dans l’historiographie et dans les lettres bulgares du XVIIIe au XXe s.», σσ. 301-318) διερευνά τον επιλεκτικό τρόπο με τον οποίο εργάστηκαν οι βούλγαροι ιστορικοί και διανοητές, από τον 18ο έως τον 20ό αιώνα, και τις κύριες τάσεις τις οποίες ακολούθησαν κατασκευάζοντας μια εικόνα του Βυζαντίου συμβατή με τη βουλγαρική εθνική ταυτότητα. Εστιάζοντας την προσοχή στη βουλγαρική ιστοριογραφία του 19ου αιώνα, η Dessislava Lilova («L’héritage partagé? Byzance, Fallmerayer et la formation de l’historiographie bulgare au XIXe s.», σσ. 319-327) διαπιστώνει την ανεπιτυχή προσπάθεια της ιστοριογραφίας να διεκδικήσει τη βυζαντινή κληρονομιά. Αντίθετα, ο Δημήτριος Σταματόπουλος («From the *Vyzantism* of K. Leont’ev to the *Vyzantinism* of I. I. Sokolov: The Byzantine Orthodox East as a Motif of Russian Orientalism», σσ. 329-348) αναδεικνύει τον επιτυχή τρόπο με τον οποίο οι ρώσοι διανοητές, όπως ο Konstantine Leont’ev (1831-1891) και ο Ivan Ivanović Sokolov (1865-1939), αξιοποίησαν το βυζαντινό παρελθόν και συνέβαλαν στην ανάπτυξη ενός ορθόδοξου οικουμενιστικού σχήματος εναρμονισμένου με την τσαρική μοναρχία, πράγμα που έμελλε να οδηγήσει, με τη σειρά του, στη δημιουργία ενός ρωσόφιλου κύκλου στους κόλπους του οικουμενικού πατριαρχείου. Πάντως, η αναζήτηση των οφειλών του ρωσικού πολιτισμού στο Βυζάντιο δεν αποτελεί απλή υπόθεση. Τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους οι Ρώσοι διαχειρίστηκαν στην ιστορική πορεία τους τα «δώρα» του βυζαντινού πολιτισμού περιγράφει ο George P. Majeska («Byzantine Culture in Russia: Doesn’t It Lose Something in Translation?», σσ. 349-358).

Το Βυζάντιο πρόσφερε πολύτιμα υλικά για τη σφυρηλάτηση της ιδιοπροσωπίας των εθνικών κρατών τα οποία δημιουργήθηκαν κατά τον 19ο αιώνα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Ο Δημήτριος Αντωνίου («Le choix d’une résurrection partielle: l’introduction du droit civil byzantin dans le nouvel État hellénique au XIX<sup>e</sup> s.», σσ. 359-370) μας δίνει το παράδειγμα της υιοθέτησης του



βυζαντινού αστικού δικαίου από το ελληνικό κράτος, ενώ η Adriana Zotropa («L'héritage byzantin dans la pensée artistique et l'art roumains au tournant du XXe s.», σσ. 371-382) μας παρουσιάζει το εμπνευσμένο από το Βυζάντιο καλλιτεχνικό κίνημα το οποίο εμφανίστηκε στη Ρουμανία στο μεταίχμιο του 19ου και του 20ού αιώνα. Αργότερα, από το Βυζάντιο θα αντλούσε και η Ελλάδα επιχειρήματα για τις διεκδικήσεις της στο Συνέδριο Ειρήνης (Παρίσι, 1919), όπως μας δείχνει η Anne Couderc [«Byzance à la Conférence de la Paix (1919). Vénizélos, les revendications de la Grèce et l'idée d'Empire», σσ. 383-402], επισημαίνοντας την αμφιταλάντευση της ελληνικής πολιτικής μεταξύ της αυτοκρατορικής ιδέας και του οράματος για τη δημιουργία ενός εθνικού κράτους. Λίγα χρόνια μετά, η ελληνική αντιπροσωπεία η οποία έλαβε μέρος στο Β' Διεθνές Συνέδριο Βυζαντινών Σπουδών (Βελιγράδι, 1927) θα διεκδικούσε την κληρονομιά του Βυζαντίου έναντι των άλλων βαλκανικών αντιπροσωπειών, υποστηρίζοντας την ελληνική ταυτότητα της αυτοκρατορίας. Τη στάση της ελληνικής αντιπροσωπείας διερευνά η Τόνια Κιουσοπούλου [«La délégation grecque au IIe Congrès international des études byzantines (Belgrade, 1927)», σσ. 403-411], με βάση αρχειακό υλικό του Πανεπιστημίου Αθηνών. Κατά την ίδια περίοδο, το Βυζάντιο ενέπνευσε επίσης έλληνες αρχιτέκτονες. Την εμφάνιση και τα δείγματα νεοβυζαντινής αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου εξετάζει η Μαρία Καμπούρη-Βαμβούκου («L'héritage byzantin dans l'architecture de l'entre-deux-guerres en Grèce», σσ. 413-430).

Ανεξάρτητα από την τέχνη και την πολιτική, η βυζαντινή παράδοση δεν έπαψε ασφαλώς να επηρεάζει την Εκκλησία. Ο Olivier Delouis [«Théodore Stoudite, figure de l'Union des Églises? Autour de la renaissance d'un monachisme stoudite en Galicie (Ukraine) au XXe s.», σσ. 431-480] φέρνει στο φως την ανάπτυξη στους κόλπους της Καθολικής Εκκλησίας μιας μοναστικής τάσης βυζαντινού ρυθμού, με αναγωγές στη μονή Στουδίου της Κωνσταντινούπολης και στον Θεόδωρο Στουδίτη. Ο μοναχισμός αυτός εμφανίστηκε συγκεκριμένα στα τέλη του 19ου αιώνα, στην αυστρουγγρική τότε Γαλικία, και διατηρήθηκε έως την επιβολή του σοβιετικού καθεστώτος στην Ουκρανία. Η Isabelle Dépret («L'Église orthodoxe de Grèce et la condamnation de l'iconoclasme en 1987-1988: fidélité à la tradition byzantine, relectures, mobilisation», σσ. 481-493) μας μεταφέρει στα τέλη του 20ού αιώνα και, αναλύοντας τις ταραγμένες σχέσεις του ελληνικού κράτους με την Ορθόδοξη Εκκλησία (1987-1988) με αφορμή τον νόμο για την εκκλησιαστική περιουσία, μελετά τη χρήση των βυζαντινών συμβόλων στη σύγχρονη Ελλάδα. Τέλος, την ιδεολογική χρήση του Βυζαντίου από μια άλλη

πλευρά, από εκείνη των ελλήνων λογίων ρωμαιοκαθολικού δόγματος, φωτίζει η Κατερίνα Σεραϊδάρη («Byzance dans le discours d'une minorité religieuse: les catholiques de Tinos et Syros», σσ. 495-506), διαπιστώνοντας την κατασκευή ενός ιδιαίτερου εθνικού αφηγήματος.

Παρά την αποσπασματικότητά της, η πλούσια θεματική της παρούσας έκδοσης την καθιστά αναμφίβολα ένα έργο αναφοράς, το οποίο αναδεικνύει ποικιλότητα τη συμβολή του Βυζαντίου στο ευρωπαϊκό είναι και γίνεσθαι.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ  
ΠΕ/ΕΙΕ



